

VARGYAS GÁBOR

AZ ÚR SZAVA LEMEZJÁTSZÓRÓL. MUTATVÁNY EGY BRÚ ÉLETÚT- INTERJÚBÓL

Az alábbiakban egy 1989-ban, általam magnóra rögzített 21 órás brú életút-interjú egyetlen rövid részletét fogom bemutatni. Ez a részlet a kereszténység brúk közötti elterjesztésének és elterjedésének a körülményeire vet fényt, egy olyan brú férfi visszaemlékezésein keresztül, aki jóllehet maga nem volt keresztény, kapcsolatban állt az események kulcsszereplőivel, a misszionáriusokkal és a megtért brúkkal. Ugyanakkor falufőnöki pozíciójának, illetve annak köszönhetően, hogy először az északi „kommunista”, majd később a dél-vietnami „báb” kormány oldalán vett részt a háborús eseményekben, sok tekintetben rendkívül tájékozott szereplő volt, aki – életrajzából ítélve – kiemelkedő személyiségnek tekinthető a brúk között.

Ahhoz azonban, hogy az alábbiak érthetőek legyenek, néhány dolgot elő-re kell bocsátani. Az 1960–1970-es években, a vietnami polgárháború kellős közepén vagyunk. A színhely a Vietnámot egykor két, egymással szemben álló országra – a kommunista „Északra” (Vietnami Demokratikus Köztársaság, 1945–1975) és az amerikaiak támogatta „Délre” (Vietnami Köztársaság, 1955–1975)¹ – osztó 17. szélességi fok, a demilitarizált zóna (DMZ), a Huétól északra fekvő közép-vietnami Quàng Trj tartomány erdős hegyvidéke. (1–2. képek) Itt, a 9. számú gyarmati út mentén, különösen Khe Sanh városka környékén élnek a brúk, akik között terepmunkámat végeztem (1985–1989). A DMZ épp a brúk lakta területet vágta ketté: az „északi” brúk így Észak-Vietnam legdélibb, a „déli” brúk pedig Dél-Vietnam legészakibb etnikai csoportjává váltak. Khe Sanh neve a vietnami háború történetében hírhedten

1 „Észak” és „Dél” a polgárháború végén, 1976-ban egyesült újra Vietnami Szocialista Köztársaság néven.

A vietnami neveket és szavakat, kivéve a földrajzi nevek egy részét, amelyek angolos írásmóddal szerepelnek, diakritikus jegyekkel adtam meg. Ejtésük a vietnami nyelv szabályai szerint történik. „Khe Sanh” ejtsd: Khe Szány. A brú szavak megközelítő magyar nyelvű kiejtéséhez lásd Vương Hữu Lê 1997 és Hoàng Tuê 1986.

összeffort az 1968-as „Tet offenzíva”² során körülötte vívott, több mint 2 hónapig tartó harcokkal, amelyek során az amerikai légierő 60-75000 tonna bombát dobott le a városra és környékére. Stratégiai pozíciójuknak köszönhetően a brúk akarva akaratlanul a polgárháborús események középpontjába kerültek, a világtörténelem szele végigsöpört felettük: az otthonukul szolgáló őserdőt lombhullást okozó kemikáliákkal (Agent Orange) elpusztították, több tízezer tonna bombát és napalmot szórtak le rájuk, falvaikat és földjeiket felporzszelték vagy elaknásították, szögesdróttal körülvetett „stratégiai falvakba” kényszerítették őket, háziállataik (bivaly, elefánt) és értéktárgyaik (bronz gongok és főzőedények, porcelán és agyag söröskanták, ezüst ékszerek stb.) megsemmisültek – s a hadviselő felek mindegyike elvárta tőlük, hogy fenntartás nélkül kiszolgálva őket, az ő oldalukon álljanak! Szóbeli történelmük tele van olyan történetekkel, ahol egy testvérpár egyik tagja az északiak, a másik tagja a déliek oldalán harcol; a dzsungelben a harcok során egymásra lőnek, s csak az után ismerik fel egymást, hogy halálosan megsebesítették egymást.

Itt ez alatt az idő alatt – más vidékekhez képest relatíve későn – indult meg a brúk evangelizálása. A protestáns térhódítás kezdetben európai résztvevők nélkül folyt. Egy, a vietnami protestáns egyház 100 éves történetét tárgyaló, vietnami nyelvű írásból (Nguyễn Văn Bình 2011) tudjuk, hogy egy bizonyos Ngô Văn Lái nevű vietnami lelkész már 1935-ben Khe Sanh-ban működött, róla azonban ezen az egy említésen kívül nincs adatunk. 1942-ben került először a brúk közé Bui Tấn Lộc lelkész, akinek a neve összeffort a brúk közötti evangelizáció történetével. Róla – nem véletlenül – az 1972-ben áttelepített brúk között (lásd később), Ea Hiu-ban (Krông Pach, Đắk Lắk tartomány) működő protestáns egyházközség honlapján a közelmúltban megjelent, vietnami nyelvű írásból tájékozódhatunk (Anonim 2016). Bui Tấn Lộc 1915-ben született, Binh Định tartományban. Hué-ben, majd Da-Nang-ban tanult, 1939-től a radék között működött. 1941-1942-ben Da-Nang-ban képezte tovább magát, majd 1942-ben küldték először a brúk közé, ahol 1945-ig élt és dolgozott. Amikor a japánok elfoglalták Khe Sanh-t és a templomot, családjával gyalog menekült Đông Hà-ig, majd onnan hazatért szülőföldjére, Binh Định tartományba. 1950-1951-ben tolmácként katonai szolgálatát töltötte a rhadék között; 1952-től Trà My-ban, Quảng Nam tartományban volt lelkész. 1953-ban bombatalát érte a templomot, súlyosan megsebesült, elvesztette a fél fülkagylóját. (Ennek a következtékben még fontossága lesz.) Trà My-ból négy évi lelkészség után 1956-ban a Quảng Nam-beli jehék közé, majd 1958-ban újra a brúk közé küldték, ahol tíz évig szolgált lelkészként. Itteni szolgálata alatt templomot, iskolát épített, és nemcsak Khe Sanh-ban, hanem a Laoszba vezető út mentén két faluban, Bu és Vay falvakban is. Fordított, protestáns hittankönyveket készített, eredményesen térített. 1968-ban, a Tet-offenzíva idején a brúkkal együtt Đông Hà-ba menekült, majd onnan Da Nang-ba, ahonnan visszatért Cam Lộ-ba, a brú menekültek segítésére. Ott alkalmi anyagokból még templomot is épített újfent. 1970-ben Hôi An-ba (Quảng Nam) távozott, 1971-ben a Da Nang tartománybeli Hòa Khánh, majd 1974-től Hòa Mỹ járásban volt lelkész, ahol 1989-ben halt meg. Tudományos szempontból egyetlen rövid kis publikációja (1961) érdemel említést.

2 Tet offenzíva: a vietnami háború egyik fordulópontja, az észak-vietnami csapatok által 1968. január 30-án – a vietnami holdnaptár szerinti újév (Tết) napján – Dél-Vietnam egész területén megindított, összehangolt hadművelet sorozat. Khe Sanh ostroma a valóságban 1 héttel ez előtt, 1968. január 21-én indult és április 8-ig, összesen 77 napig tartott. Lásd Murphy 2003, Nalty 1973, Pidor 1982, Prados–Stubbe 1991, Shore 1969, Tucker ed. 2011 és Kutler ed. 1996.

A brúk ethno-történelméről szóló könyvemben (Vargyas 2000) külön részt szenteltem a Wycliffe Bible Translators³ és a Summer Institute of Linguistics⁴ támogatásával a brúk között nyelvészeti kutatással, bibliafordítással, a brúk írásbeliség megalkotásával és protestáns hittérítéssel foglalkozó John D. Miller és felesége, Carolyn Paine Miller tevékenységének. Mint az közzismert, a Bibliafordító Társaság célja, meghirdetett programja a Bibliának a világ összes nyelvére való lefordítása. E program megvalósítására a Summer Institute of Linguistics (ma SIL International) nyelvész-misszionáriusokat képez ki, akiket hosszú időre, sokszor évtizedekre „terepre” küld, ahol a nyelv tökéletes elsajátítása és az írásbeliség kidolgozása után – sokszor az első helyi térítettek segítségével – valósítják meg végső céljukat, a Biblia (először az Új-, majd később az Ótestamentum) lefordítását. A SIL összehangolt erőfeszítéseinek köszönhetően 2012 novemberéig a világ jelenleg becsült mintegy 7500 nyelvnek⁵ több, mint egyharmadára, 2800 nyelvre fordították le a Bibliát vagy annak egyes részeit és – nem mellesleg – segítették elő kutatásaikkal e nyelvek tudományos megismerését.

Ezzel a háttérrel jutott el a Miller házaspár is Vietnamba,⁶ ahol 1961–1975 között éltek és dolgoztak a brúk között, először Khe Sanh-ban (1961–1968),⁷ (lásd 3–9. képek) majd később, amikor a hadi események alakulása miatt Khe Sanh-t evakuálni kellett, a tengerparti

3 Wycliffe Bible Translators, mai nevén Wycliffe Global Alliance (2011), olyan keresztény (protestáns) világszervezet, amelynek célja a Bibliának a világ összes nyelvére való lefordítása. 1942-ben alapította meg (a Summer Institute of Linguistics-t is megalapító) William Cameron Townsend; nevét a Biblia első angol nyelvű fordítójáról kapta, központja Szingapúr. Mára több mint 60 országban 100 főlötti, önálló tagintézménnyel rendelkezik. Filozófiája alapjául Townsend protestantizmusa szolgál, azaz a kereszténység interkulturális terjesztését a világ összes nyelvén isteni parancsnak tekintik, amelyet az egyedül hiteles és irányadó forrásnak tekintett bibliai szövegek alapján végeznek (*sola scriptura*).

4 Summer Institute of Linguistics (SIL): világméretű szervezet a kevéssé vagy egyáltalán nem ismert és kutatott nyelvek tanulmányozására, fejlesztésére, az írásbeliség kidolgozására. E nyelvek kutatása a tudományos célokon túl mindenekelőtt a Biblia lefordítását, illetve helyi közösségi fejlesztési programok kidolgozását célozza. A SIL (mai nevén SIL International) kezdetei 1919-re mennek vissza (William Cameron Townsend), formálisan azonban 1934-ben alakult meg egy arkansasi farmon az USA-ban, egy nyári nyelvészeti kurzus során, két hallgatóval. Azóta a résztvevők és az érintettek száma folyamatosan nő, a SIL világméretű szervezetté nőtte ki magát: 50 országban közel 6000 embert foglalkoztat. Ázsiában (a Fülöp szigeteken, és onnan kiindulva egész Óceániában) 1953-ban kezdte meg a tevékenységét; Afrikában 1962-ben. A SIL-t döntő részben a Wycliffe Bible Translators, International finanszírozza, amely „leányvállalatának” is tekinti magát a SIL. Lásd <http://www.sil.org/sil> és https://en.wikipedia.org/wiki/SIL_International.

5 A SIL on-line is elérhető nyelvkatalógusa, az *Ethnologue: Languages of the World* 2009-ben kiadott 16. kiadása 7358 nyelv adatait tartalmazza (szemben a 2005-ös 15. kiadás 6912, és a 2000-es 14. kiadás 6809 nyelvével).

6 A Miller házaspár 1960-ben lett a SIL munkatársa; Carolyn Miller 1989-ben a SIL International Board-jának tagja lett; kettejükét 1996–2000 között a SIL öt délkelet-ázsiai országát összefogó közös program társ-igazgatóivá nevezték ki; Carolyn Millert 1999–2008 között (három cikluson keresztül) a SIL Board elnökévé (chair) és a SIL International elnökévé (president) választották.

7 A Miller házaspárról semmiféle életrajz nem hozzáférhető nyilvánosan: publikációkban vagy az interneten sem találtam semmiféle pontos vagy főleg részletes életrajzot róluk, kapcsolatba kerülni velük nem tudok. Így az életükre vonatkozó adatokat elszírt forrásokból kellett összeállítanom. Franciául megjelent könyvemben (Vargyas 2000) ezért még 1958-ra tettem vietnami tevékenységük megkezdését; ez a jelenlegi adatok birtokában téves. Hickey tudósításából annyi biztos, hogy Khe Sanh-t 1968. január 21-én az utolsók között hagyták el (Hickey 2002: 222–223).

Đông Hà közelében, Cam Lộ-ban és Kũa⁸-ban; ide a háború elől menekülő civil brú lakosságot követték. Hogy itt pontosan meddig tartózkodtak, nem ismert, de Hickey-től tudjuk (1982: 233), hogy John D. Miller az 1972-ben légihídon áttelepített 2580 főnyi brú kimenekítésében személyesen részt vett, s oda-vissza repült Hue és Ban Me Thuot között.⁹ 1975-ben, a Đắc Lắc tartománybeli Ban Me Thuot városban estek az előre nyomuló észak-vietnami csapatok fogságába, ahonnan Hanoiba szállították őket.¹⁰ Nyolc hónapi fogság után szabadultak ki, s térhettek haza az Egyesült Államokba. A brúk közötti tevékenységükről tudományos publikációikon (J. D. Miller 1964, 1967, 1972; C. P. Miller 1964; C. P. Miller–Nuan 1974; J. D. Miller – C. P. Miller 1963, 1971, 1976, 1977; J. D. Miller – C. P. Miller – R. L. Phillips 1976; J. D. Miller – C. P. Miller – E. Johnston et alii 1976) és bibliafordításaikon (1981; új, javított, teljes kiadás: 2014) kívül leginkább a Carolyn P. Miller által jegyzett *Captured!* című könyvből (első kiadás: 1977, Kindle Edition 2016) tájékozódhatunk, ami fogságba esésük történetét meséli el.

A katolikusok a protestánsoknál kicsivel később érkeztek. Közülük négy személlyel szükséges röviden megismerkednünk, mindannyian a Missions Étrangères de Paris francia misszionáriusai: életrajzukat a Missions Étrangères de Paris on-line hozzáférhető Archívumának életrajzi anyagai és nekrológjai alapján összegzem.¹¹ Az első Louis Valour atya (1923–1966), aki 1948-ban érkezett Vietnamba, Huébe, majd 1953-tól ő alapította meg a tengerparti Đông Hà-ban az ottani új missziószállomást. Đông Hà ugyan nem brúk lakta területen fekszik, de közel hozzá, stratégiai helyen: eredetileg postaállomás volt a Laosz felé vezető 9. úton, amelyet 1947-ben kiegészítettek egy katonai őrhellyel is. A keresztyének száma 1954-től kezdődően a vidéken drasztikusan emelkedni kezdett: a genfi egyezmény, a DMZ létrehozása miatt megkezdődött a vietnamiak exodusza északról (10000 körüli migráns, köztük 1500–2000 keresztyén), majd 1957-től egyre tömegesebbé vált a helyi lakosok között is a megkeresztelkedés. Valour atya Đông Hà-ban valódi egyházi központot épített

8 Cua/Kũa Hickey írásában (1982, 1993, 2002) egyszerűsített írásmóddal, vietnami diakritikus jelek nélkül szokott szerepelni. Mivel ez a helység a mai vietnami térképeken nem található meg, pontos mai írásmódjában nem vagyok biztos. Brú írásmódja Kũa – a következőkben ezért ezt fogom használni.

9 A brúk áttelepítéséhez lásd Nguyen Trac Di 1972; Hickey 2002: 313, 315–316; Hickey 1982: 232–233. A menekülést választó 2580 főt (Nguyen Trac Di 1972: 5 és 6) Huéból 1972. április 19–22-én több menetben, Air America tehergépekkel szállították át légihídon Dac Lac tartományba, Ban Me Thuot város mellé, Buon Jat faluba (ma: Ea Hiu, ahol 2007-ben végeztem 6 hónapos terepmunkát). Nguyen Trac Di (1972: 9.) *facsimile*-ben közreadja G. D. Jacobson Asst. DEPCORDS/MACV [Assistant Deputy to Civil Operations and Rural Development Support/Military Assistance Command, Vietnam] gratuláló levelét Nay Luett kisebbségügyi miniszterhez, amelyben Jacobson 2301 áttelepített brút említ – szemben a fenti 2580 fővel. Ugyancsak 2300 brúról és néhány pakoh-ról számol be Hickey 1982: 233.

C. P. Miller említi *Captured!* című könyvében (Kindle Locations 158–160, 172–175), hogy Ban Me Thuot-ból még kilátogattak Buon Jat-ba, egy utolsó istentiszteletre áttelepített brú barátaihoz. Hickey 1978: 233 alapján tudjuk, hogy elfogásukkor a Christian and Missionary Alliance Ban Me Thuot-i bázisán éltek már 5 hónapja, Richard és Lillian Phillips, továbbá Betty Mitchel misszionáriusok társaságában.

10 Az 1975 Ban Me Thuotban foglyul ejtett amerikaiakat a sajtóban a „BMT-i tizennégyeknek hívták”. Lásd C. P. Miller 2016 (Kindle Locations 102–103); <https://www.pownetwork.org/bios/m/mx11.htm> és https://www.wikileaks.org/plusd/cables/1975STATE113021_b.html.

11 <http://archives.mepasie.org/fr/rechercher>.

ki, iskolával (200 tanulóval), ispotállal, apácák¹² lakóházával, majd végül (1962-ben) templommal és parókiával. A misszió jól prosperált, amikor 1966 februárjában, úton egy közeli faluba misézés céljából, az autója aknára futott és felrobbant. Valour atya, két helyi kísérőjével együtt (43 éves korában) a helyszínen az életét vesztette.

A másik szereplő Pierre Poncet atya (1932–1968), akit 1958-ban szenteltek pappá, s még ebben az évben Vietnamba került, a Hue-i apostoli vikariátusba.¹³ Itt különböző állomáshelyeken szolgált (1959 június–1960 november között például Valour atya helyetteseként Đông Hà-ban), majd 1964 elején „sürgős kérésre” Khe-Sanh-ba küldték,¹⁴ hogy ott a laoszi határ mellett, 500 méter magasságban, egy ültetvényesek által röviddel korábban kiirtott, termőre fordított helyen egy misszióállomást hozzon létre. Ekkorra ezen a vidéken már „kb. 120 keresztény él a hozzávetőleg 10000 eltűnésre ítélt és elszigetelt” brú között. Poncet atya, akárcsak a többi misszionárius, épületeket, kápolnákat, a Saint Paul de Chartres rendi nővérek¹⁵ számára házat épített és gyógyította a brúkat. „Lassanként” megtanulta a brú nyelvet is. 1968 januárjában a helyi iskola megnyitása körüli adminisztratív ügyek intézésére Saigonba ment. Távolléte alatt Khe Sanh-ban megindult a Tet offenzíva, a hadsereg elrendelte a civilek evakuálását. Poncet azonnal visszaindult Huébe, de nem tudott kijutni Kũa-ba az akkora már oda evakuált brúk közé, Huében rekedt. Miután az amerikaiak 15 nap múlva visszafoglalták Huét (1968. február 13.), elkísérte egy misszionárius társát, Cressonier atyát egy környékbeli faluba, helyzetfelmérésre. Úton hazafelé orvlövészek mindkettejükkel végeztek: Poncet atya 36 évesen, 10 évi szolgálat után vesztette életét Vietnamban.

A harmadik misszionárius Aimé Mauvais atya (1915–1991), aki 1945 októbere óta Vietnamban szolgált különféle állomáshelyeken, a 17. szélességi fok közelében. 1965-ben – egy évvel a misszió Poncet atya általi megalapítása után – került Khe Sanh-ba szolgálatra, ahol Poncet atya mellett, a brúk között végzett térítómunkát. „Ez teljesen új apostoli küldetés volt” a számára: olyan hévvel vetette bele magát a nyelvük tanulmányozásába, hogy később „képes lett arra, hogy egy szótárt készítsen és lefordítsa az Evangélium egyes részeit”. Az ellenségeskedések és Khe Sanh az észak-vietnami csapatok általi elfoglalása miatt (Poncet atyával együtt) 1968-ban arra kényszerülnek, hogy a Cam Lộ mellett fekvő Kũa-i menekülttáborba tegyék át a székhelyüket. Poncet időközbeni meggyilkolása miatt a Kũa-ba való kivonulást („exodus”) azonban Mauvais már egyedül intézte. 1968–1972 között ott teljesített szolgálatot, majd 1972-ben, 3000 körüli brúval együtt őt is áttelepítették légihídon Ban Me Thuot mellé, a Darlac fenn-

12 Az iskolában a Soeurs Amantes de la Croix megreformált helyi kongregációjába tartozó apácák tanítottak. A Soeurs Amantes de la Croix (kb. „a Keresztet szerető/imádó nővérek) 1670-ben Vietnamban, Lambert de La Motte püspök, Vietnam első apostoli vikáriusa által alapított apácarend. Egy 2002-es statisztika szerint a rendnek a fent nevezett évben 4822 apáca tagja volt. Lásd Leveau 1996 és https://fr.wikipedia.org/wiki/Amantes_de_la_Croix.

13 Apostoli vikariátus (lat. *vicariatus apostolicus*): részegyház, az apostoli prefektúránál fejlettebb közigazgatási egység missziós területen; kormányzója az apostoli vikárius, azaz helynök, a megyéspüspök helyettese, a püspökség ügyeit ideiglenesen vezető főpap.

14 Nem lehetetlen, hogy ez a sürgős kérés összefüggésben állt az egyre jobban terjeszkedő protestáns egyház által teremtett versenyhelyezettel.

15 Soeurs de Saint Paul de Chartres (latin: Congregatio Sororum Carnutensium a S. Paulo; Szent Pál Chartres-i nővérei) 1696-ban, Franciaországban alapított apácarend, a legrégebbi női misszionárius rend. 1727-ben kezdik meg tevékenységüket az Antillákon és Guyanában, ahova száműzötteket és deportáltakat mennek gondozni. A 19. század második felétől kiterjesztik tevékenységüket a Távol-Keletre, Thaiföldre, Hong Kongra (1848), Koreára, Kínára és Indokínára. Lásd Dufourcq 2009, Gobillot 1938, Vaudon 1927 és 1931. Lásd még: https://fr.wikipedia.org/wiki/S%C5%93urs_de_Saint-Paul_de_Chartres.

síkra.¹⁶ Amikor az észak-vietnami csapatok 1975 áprilisában bevették Saigont, Mauvais atya elszigetelődött, és 6 hónapon keresztül semmi híradás nem volt róla. Mindössze a Missionnaires de Marie apácarend¹⁷ két ferences apácájával élt az áttelepített brúk között, mindaddig, amíg 1975. szeptember 11-én, 30 évnyi szolgálat után ki nem utasították Vietnamból.

Utolsó szereplőnk, Georges Neyroud atya (1921–2009) 1968-ban érkezett a meggyilkolt Poncet helyére, Mauvais mellé, immár Kūa-ba – csakhogy ő hamar megsebesült, s emiatt még 1970-ben evakuálták. Eredetileg 1946-ban érkezett Vietnamba, ahol 1947–1954 között a 17. szélességi fokról északra eső Đông Hói-i plébánia vezetője volt. Amikor 1954-ben, a genfi egyezmények nyomán létrejött a 17. szélességi fok mellett a DMZ, az általa szolgált apostoli vikáriátus kettészakadt: Quảng Bình és Quảng Trị északi része a demarkációs vonal északi oldalára, „túloldalra” került. Mint már volt róla szó, ekkortól indult meg a keresztények tömeges áttelepülése dél felé Quảng Trị déli részeibe, Thừa Thiên-be, sőt egész le, Da Nang-ig.

Velük együtt érkezett Quảng Trị-be Neyroud atya is, aki 1954–1968 között a Cam-Lô-i plébánia vezetője lett. Cam Lộ kb. 20 km-re nyugatra van Đông Hà-tól, és kb. 80 km-re Laosztól. Fontos piaca van, az utolsó a Laoszba vezető úton. Igazi találkozóhely, sok helyről érkeznek ide a hegylakók. Cam Lộ-ban szomszédja a Đông Hà-i plébános, Louis Valour atya volt. Munkáját a Sœurs Amantes de la Croix apácái segítették.

1968-ban, Poncet halála után átvette a brúk lelki gondozását: 1968–1970 között a Cam Lộ melletti Kūa-i menekülttábor plébániájának vezetője volt. Ekkorra már ugyanis a Quảng Trị-beli hatóságok Kūa-ban telepítették le a menekülteket. Erről az időszakról jóval később, odahaza, Franciaországban, a Genfi-tó melletti állomáshelyén írta meg az emlékeit *Az Evangélium brúk közötti kihirdetésének egy epizódja* címmel.¹⁸ Mauvais atyával Kūa-ban iskolát nyitottak, írni-olvasni tanították a brúkat, jótékony foglalkoztató helyiséget és vendégházat nyitottak a nők számára, internátust a fiúk számára, ambulanciát, amit az apácák működtettek, akik közül az egyik eredetileg ápolónő volt. Ide minden két héten egyszer ellátogatott egy francia doktornő is, Marie-José Bonnet, Huéből. Az épületeket fokozatosan építették fel a töltényes ládák faanyagából, és bádoggal fedték le. Erőfeszítéseiknek azonban a háborús helyzet hátrált szabott: majdhogynem a szó szoros értelmében tűzoltásra kellett berendezkedniük.

1970. augusztus 27–28-án éjjel Kūa-t támadás érte. A parókiát az északi csapatok felgyújtották, az épületeket felrobbantották, ő megsebesült, mozgássérültté vált, még ugyanabban az évben repatriálták.

*

A történelmi körülmények és a főszereplők bemutatása után térjünk rá az élettörténet-részletre!¹⁹ Főszereplőjéről, az általam álnéven *khôi Saràng*-nak nevezett férfiről annyit kell tudni, hogy 1940 táján született a Khe Sanh-hoz közeli Vung Kho²⁰ nevű faluban. 1947–1948

16 A brúk áttelepítéséhez lásd a 9. lábjegyzetet.

17 Missionnaires de Marie („Mária ferences misszionáriusai”): 1877-ben, Indiában alapított ferences apácarend. 2002-ben a világ 77 országában voltak jelen, 7700 fő körüli a lélekszámuk. Lásd Goyau 1935; https://fr.wikipedia.org/wiki/Franciscaines_missionnaires_de_Marie.

18 *Un épisode de l'annonce de la Bonne Nouvelle chez les Brus*. Ez a kézirat jelenleg nem hozzáférhető a számomra.

19 Ez a részlet a 3/2 magnókazetta elején található, a felvétel 5.27-nál indul és 29.45-nél végződik, vagyis 24.18 percnyi hosszúságú a közel 44 percnyi kazettából.

20 Vung Kho a ma Rock Pile néven elhíresült sziklaszirt közvetlen közelében fekszik, ott, ahol a 9. számú út derékszögű kanyarral elhagyja a Cam Lo folyó völgyét, hogy áttérjen a Quảng Trị folyó (a Dakrong alsó folyásának neve) völgyébe.

körül az itteni francia erődnél gyermekként került kapcsolatba a franciákkal. A franciákkal vívott harcokban még nem vett részt, túl fiatal volt. 1959-ben a dél-vietnami Quảng Trị-ben börtönbe került „kommunista munka” miatt. Két évi fogság (1959–1961) után, hazatérésekor szülőfalujában falufőnök lett. Börtönbüntetésével nem törődve továbbra is az északiak oldalán tevékenykedett, csak hogy amikor emiatt menekülnie kellett volna, az északiak ígéretük ellenére cserbenhagyták. Ennek következményeképp 1965-ben átállt a dél-vietnami (amerikai) csapatok oldalára. 1965 kora tavaszán felköltözött az általa vezetett falu egészével Khe Sanh mellé, a harci bázis melletti reptér körüli „megerősített faluba”. 1965–1968-ban amerikai zsoldban katonáskodott, 1965-ben 4 hónapig egy első, majd 1967-ben egy második kiképzésen vett részt Pleiku-ban. 1968-ban, Khe Sanh ostroma miatt családotul Cam Lo-ba menekült, ahonnan 3 hónap után a Kúa-i menekülttáborba ment tovább. Itt élt 1968–1972 között, és itt ért meg a kommunista hatalomátvételt. 1972-ben visszaköltözött eredeti szülőhelyére, ahol 1985-ben találkozott először e sorok írójával.

Az interjú körülményeiről elég legyen itt annyi, hogy utolsó terepmunkám idején, 1989-ben, teljes titoktartás mellett, kettesben, az irtásföldi kunyhóban került rá sor, brú nyelven, több mint egy héten keresztül. Mivel az interjúban elhangzottak döntő része akkor (és bizonyos szempontból sokszor még azóta is) érzékeny témának minősült, ígéretet tettem rá, hogy a felvételekből haláláig egyetlen sort sem teszek közzé. Ígéreteket megtartottam, hosszú ideig még a páratlan dokumentum létéről is hallgattam. Elválásunk után hét évvel, 1996-ban, a laoszi brúk között tett látogatásom során tudtam meg, hogy *khõ Saràng* pár évvel korábban – egykori terepmunkám színhelyén, Khe Sanh közelében – meghalt. Halála óta közel negyed évszázadot vártam. A szöveg közzétételével immár senkinek sem árt-hatok; az idő most jött el a publikálására. Lejegyzésében és fordításában egy írástudó brú férfi nyújtott számomra segítséget, aki a lábjegyzetekben K néven szerepel. Az alábbiakban – hely híján – csak arra szorítkozom, hogy ezt az „oral history” interjú részletet történeti szempontból kontextusba helyezzem és értelmezzem – ezzel köszöntve az ünnepelt Keszeg Vilmost, akinek munkásságában az életrajzok kutatása kiemelt szerepet játszik.

*

Egy másik [történet], amit fel szeretnék venni a magnóra, az az, amiről nem beszéltünk túl sokat, de azért egy-két dolgot elmondhatnál erről, hogy mire emlékszel azokkal kapcsolatban, akik Jézusban hisznek, akik a kereszténységet idehozták közétek! Mikor jöttek ide, achuaih²¹ Miller, meg achuaih Ông,²² erről beszélgezzünk most! Nem kell sokat, mert tudom, hogy te nem vetted fel a kereszténységet (Bru: dauq <viet: ðào = vallás, hit). Csak annyit, amennyit tudsz.

Erről nem tudok sokat. Nem tudom, hogy achuaih Miller melyik évben jött fel közénk. De amikor felmentem oda [Khe Sanh-ba], találkoztam vele, hallottam az embereket róla beszélni. Így mondták, achuaih Milõ (Miller), Milõ, érted! Szóval, amikor felköltöztem Takõngbe lakni, a Takõngi repülõtér mellé,²³ 1965-ben, én is elmentem a házába. Amikor katonának álltam, én is elmentem a házába, de nem lettem jóba vele, én nem vettem fel a kereszténységet, nem lettem protestáns (viet: tin lãnh). Eljárni eljártam hozzá, engem is lefényképezett, és amikor náluk voltam, találkoztam a feleségével is.

Ő brúul beszélt veletek, ő akkor tudott már brúul?

Igen. Akkor már tudott, de nem tudom, hogy melyik évben is jött fel lakni közénk.

Korábban azt mondtad, hogy az amerikaiak 1963-ban jöttek először ide.

21 Achuaih brú nyelven nagyapát, tiszteletre méltó öregembert jelent, hivatkozó és megszólító terminológiában egyaránt. A brúk engem is achuaih-nek szólítottak és John D. Millert is így emlegették.

22 Achuaih Ông Mauvais atya brú neve volt.

23 A Takõngi repülõtér a Khe Sanhi katonai bázis repülõtere volt. *Khõ Saràng* korábban a Khe Sanh-tól nem túl messze fekvő Vung Khõ faluban élt. Lásd a bevezetőt.

Azok az amerikaiak 1963-ban harcolni jöttek ide, de ő megelőzte őket, ő jött ide elsőként. Ki?²⁴

Achuaiah Miller, ő jött ide elsőként. Csak azt nem tudom, hogy ez melyik évben volt.²⁵

Én azt hittem, hogy ő utánuk [azaz a katonák után], az ő nyomukban jött ide!

Nem! Megelőzte őket. A barátja meg, aki ott lent a síkságon lakott, még őt is megelőzte, ő volt itt legkorábban, jóval előtte.²⁶ Még akkor, amikor...

Az a lent, a síkságon, az Cam Lô?

Igen! Akkor még nem volt még a szavazás,²⁷ közel voltunk hozzá... jaj, nem, már szavaztunk, a Ngô Đình Diệm idejében már itt volt, Ngô Đình Diệm elnök idején.²⁸ És itt ez az achuaiah²⁹ adott az embereknek...

Olyan beszélő gépe volt, azt mondta, hogy ezen meghallgathatjuk... meghallgathatjuk azokat a gondolatokat, amelyeket yīang Sursī mond.

Ez így ment körbe-körbe?

Igen, forgott, és olyan kicsike túje volt. Azt mondta, hogy hallgassuk meg az Isten gondolatait, a teremtő Istenét (yīang tēng). Yīang Sursī alászállt és azt mondta, hogy akik jók, azok, ha meghalnak, felmennek az égbe, de akik rosszak, azok a pokolra³⁰ szállnak. Ilyeneket mondott.

És aztán bekapcsolta azt a gépet?

Igen, bekapcsolta, és a gép mondta mindezt. Azt mondta, hallgassuk meg, hogy a teremtő Isten hogyan beszél.

És ezt milyen nyelven mondta? Brúul vagy vietnamiul?

Brúul beszélt!

Brú nyelven? Ez a gép?

Igen! Igen, ez a gép. A teremtő Isten beszélt, azt hallgattuk, így mondta. Aztán szidta egyrészt ez az oldalt (hozzám fordulva: de ezt nem szeretem a gépbe mondani, mert még megharagszol érte!),³¹ másrészt szidta a kommunistákat. Azt mondta, hogy felosztották az országot a Raboi folyótól kezdve.

Milyen folyótól?

A Raboi folyótól.

Az hol folyik?

A Raboi folyó a tengerbe ömlik. A tengerbe ömlik.

Hol? Quang Binh-ben? Hol ömlik a tengerbe?

24 A brú beszélt nyelv egyik számomra legnehezebb nyelvtani jelensége az, hogy a mondat alánya (az „ő” személyes névmás) akár egy mondaton belül kétszer is megváltozhat, nem mindig világos, egyértelmű. Utólag, a kontextus ismerete nélkül sokszor még a brúk számára sem érthető, hogy pontosan kiről is van szó. Ezért kérdeztem rá pontosításképpen, hogy a beszélő valóban Miller személyére gondol-e.

25 Emlékeztessünk rá: a Miller házaspár 1961-ben érkezett Khe Sanh-ba.

26 Ez a „barátja” (értsd: kollégája) minden valószínűség szerint Bui Tân Lộc-ra vonatkozik, mivel – mint láttuk – ő volt az, aki 1942-től kezdve a brúk között tevékenykedett protestáns lelkészként.

27 A hivatkozott szavazás az 1955-ös dél-vietnami választás volt, amikor Ngô Đình Diệm miniszterelnök egy referendum segítségével – amelyen csalással 98,2%-os szavazati aránnyal nyert – detronizálta Bảo Đại császárt, majd a Vietnami Köztársaság kikiáltása után az ország államelnöke lett.

28 Ngô Đình Diệm (1901–1963) 1954–1955 között Dél-Vietnam miniszterelnöke, 1955–1963 között államelnök. 1963-ban az ellene indított katonai puccs során meggyilkolták.

29 K. szerint a szöveg kontextusában az „ő” személynév itt még a Millert megelőző hittérítőre vonatkozik. A következő mondatban azonban már szerinte is átvált a beszélő egy másik alanyra az „ő”-ben. Tehát valószínű, hogy a szóban forgó lemezjátszó történet Millerékre vonatkozik.

30 Szórol szóra *kutēq blôh*: „termeszhangya várakkal teli föld”.

31 Itt egy újabb „ő” van, ami K. szerint innen – ha eddig nem róla lett volna szó – már megint inkább *achuaiah* Millerre vonatkozik. *Khõi Sarâng* kiszólása hozzám tréfás kifordítása a politikai helyzetnek. Arra utal, hogy ha az amerikaiakat szidja, akkor én azért haragudni fogok... Ezért nevet.

Azon a helyen, ahol a Hiên Lương híd van,³² amit a vietnamiak így mondanak, hogy Hiên Lương híd, afölött.

De ez milyen tartományban (tinh) van?

Ez is Quang Trj-ben van!

Nem Quang Binh-ben?

Nem, Quang Trj-ben. (Lásd 10. kép)

És aztán mit mondott?³³ Felosztották...

A Raboi folyó egyik oldalán... Így, brúul, így, de nem tudom, hogy vajon azoknak a beszédét vették-e fel, akik már felvették a kereszténységet, szóval ezt nem tudom, de így mondták, a Raboi folyó egyik oldalán csupa született fattyú – ilyeneket mondott! Ő ugyanis már keresztény volt, Jézusban, Jézus Krisztusban hitt. Így bizony.

Szóval a Raboi folyó egyik oldalán csupa fattyú!

Született fattyú, így mondta, aki ilyennek születik. Születik érted? A folyó egyik oldalán csupa született fattyú! Ha gyermek születik, az mind fattyú, az mind-mind másnak a házából való, de ott szülik meg őket... Ilyeneket mondott!

Ugye azért, mert azok nem voltak keresztények!?

Persze. Mert nem hittek Jézusban.

Szóval a folyó egyik oldalán csupa fattyú. És a másikon?

Azt nem mondta tovább. És aztán azt mondta, hogy mi rendes, jó emberek vagyunk. Akármít csinálunk, az jó, bármit is csinálunk, az jó. És ne titkolódzunk, ne lopjunk, ne csapjuk be a barátainkat, viselkedjünk szépen, és amikor majd meghalunk, felmegyünk az égbe és eljutunk yīang Sursīhez. Így mondta. De ha a barátainkkal nem viselkedünk rendesen, ha becsapjuk őket, akkor, ha meghalunk, nem jutunk fel yīang Sursīhez, belelők a forró üstbe! – így mondta.

Belelők?

Belelők abba a fémüstbe, amiben a rizst főzzük, és már felforrt, és a szolga belelők, beledob a forró vízbe. Ez lesz a rossz emberek sorsa! Én is hallgattam ezeket a beszédeket. És ez a vallás, nem is tudom melyik évben... várj csak, 1954, az a béke éve, ezt a vallást 1956-ban hozták fel hozzánk. Igen, 1956-ban már itt volt. Már itt volt.³⁴ Ahogy (viet: coi như) ezek a forradalmárok, a kommunisták számítják, tízenyolc évig tartott, amíg vége lett [az amerikaiakkal való háborúnak]. És akkor jöttek elő [az illegálitásból], amikor vége lett, tízenyolc év után.

Kilenc évig harcoltak a franciákkal, és aztán tizenkilenc [helyesen tízenyolc, és khõi Saràng ki is javít], tízenyolc évig harcoltak az amerikaiakkal.

Vietnami nyelven úgy mondják, hogy „chín năm kháng chiến chống pháp, mười tám năm chống mỹ”, így, érted, „tízenyolc évig öldököltük egymást és osztoztunk az amerikaiakkal, kilenc évig öldököltük egymást és osztoztunk a franciákkal”. ... Én mindennek szemtanúja voltam. Aztán ő [achuaih Miller] itt

32 A Hiên Lương híd a 17. szélességi fok közvetlen közelében lévő Bền Hải (brúul: đõq/krõng Raboi) folyó fölött húzódik, amely 1954-től Észak- és Dél-Vietnam között határátként szolgált. Az egykor a két Vietnামot szétválasztó Demilitarizált Zóna (DMZ) a folyó mindkét partjától számított 3-3 km távolságra terjedt ki, s a folyó mentén, a tengerparttól a forrásáig mintegy 55 km hosszan húzódott kelet-nyugati irányban, majd onnan, Bo Hu falutól, egyenesen a laoszi határig. Vagyis khõi Saràng történetében az ország „felosztása” egyértelmű utalás a DMZ-re, a két Vietnামra, az „északiakra” és a „déliekre”.

33 Ez az „õ” az én kérdésemben lehet egyrészt achuaih Miller, másrészt, mivel én sem vagyok biztos a magam alanyában, lehet, hogy a lemezjátszó. A következő mondatban ugyanis megint úgy tűnik, mintha a gép beszélne. Az alannyal állandóan problémánk van. És K szerint – aki hívó protestáns – itt khõi Saràng valószínűleg „téved”, rosszul emlékszik, mert ilyet „az igaz hitet terjesztő Miller, vagy a lemezjátszó nem mondhat, hogy amazok ott fattyúk”... Szerinte biztos, hogy khõi Saràng egy másik emlékével keverte össze ezt a történetet!

34 Mint láttuk, Khe Sanh-ba a protestánsok már az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején érkeztek. Mivel Millerék 1961-ben kerültek oda, a katolikus plébániát pedig 1964-ben alapították, khõi Saràng megjegyzése kis tévedéssel valószínűleg a Bui Tấn Lộc féle ténitítés második fázisára (1958–1968) vonatkozhat – hacsak nem tevékenykedett még előtte valaki más, általam egyelőre nem ismert protestáns vietnami lelkész ott. Ugyanakkor az sem elképzelhetetlen, hogy khõi Saràng itt a Dong Hà-i vagy a Cam Lộ-i katolikus plébániákra és az ottani ígehirdetésekre utalt.

élt, azok [a brúk, akik leghamarabb lettek keresztények] meg eljöttek hozzá, hogy kérjenek tőle ezt-azt. Ő meg adott. Adott inget, még lapszoknyát is. A nőknek egészen idáig leért!

Magyarul bemondom: „Aha, tehát bokáig ért az ing”.

Innentől idáig, és őv a derékon. Aztán adott még kukoricalisztet, meg rizst, hogy legyen mit vetni, olajat, salátaolajat, mit is még? Ennyit, ez minden. Aki csak kért tőle, annak mindnek adott.

Mindenkinek? Mindenki, aki lement hozzá?

Annak mindnek.

És csak úgy?

Igen, mindnek, és ezt azért csinálta, hogy az emberek felvegyék a kereszténységet, és miután felvették, lett is mit enniük, meg viselniük. Ez úgy volt, hogy először adott, és miután adott, „hű, ez jólé!”

Szóval miután látták, hogy ő gazdag ember, meg jó ember, köré gyűltek [és felvették a kereszténységet].

Igen, köré gyűltek. Ilyen módon, így lettek emberei. Aztán ott lakott. Még autója is volt, meg a felesége is ott lakott, de én nem voltam vele kapcsolatban, nem ismertem őt, nem tudtam, miféle ember lakik itt.

*Nem ismertem, a nevét sem tudtam, de fiatal volt ám, ez az achuaih, őng Miller! Nem ismertem. Majd miután ezek az emberek köré gyűltek, azok, akik a kereszténységet terjesztették, vele együtt... (Hozzám fordul: De ha ezt a Viet Cong meghallja, kinyírnak!)*³⁵

Nem, senki nem fog semmit meghallani!

Szóval mpơɑq Yong Tariang felvette és terjeszteni kezdte [a kereszténységet], utána mpơɑq Tang Oi is, és akkor a Viet Congbeliek megdühödtek, hogy azok ott téríteni kezdtek. Mert azok, akik megtértek, akárhova is mentek, mindenütt erről beszéltek és hívták a barátait, hogy térjenek meg ők is.

Ja, értem, azok azonnal téríteni kezdtek!

Igen. Ez volt a feladatuk, hogy hívják a többieket, hogy ők is térjenek meg. Így lett mit enniük meg viselniük. Nem mutattak be többé áldozatot a yĩangoknak, érted, mindig csak imádkoztak (brú: káu < viet: cẩu). Aztán volt mit enniük meg viselniük. De a Viet Cong bedühödött, elfogták, majd megölték mpơɑq Yong Tariangot.

Hol?

Amott, Khe Kiêu faluban, ez volt a neve, Ruang falu alatt. Szóval elfogták, majd megölték... Megölték?

Megölték?

Bizony, meg is ölték.

Hogyan? Lelőtték?

Nem tudom, nem tudom, hogy lelőtték-e vagy leszúrták-e, csak elvették és megölték. Ekkoriban még mpơɑq Tang Oi a kommunisták útját járta, még nem vette fel a kereszténységet.

Ő először a kommunistákkal volt?

Igen, őket követte. És csak miután az ő útjukon járt, és nekik dolgozott a Viet Minh³⁶ idők kezdetétől kezdve, utána vette fel ezt a kereszténységet. És miután felvette, nem tudom, mit követett el, hacsak az nem volt a vétke, hogy megtért, mindenesetre az „amerikaiak” elfogták és börtönbe vetették. Nem tudom, mi volt a vétke, az hogy felvette a kereszténységet, vagy inkább az, hogy a kommunisták útján járt...

Az amerikaiak fogták el?

Azok a vietnamiak, akik az amerikaiak oldalán voltak.

De hát miért fogták el?

35 Ehhez lásd a bevezetőben mondottakat.

A Viet Cong Dél-Vietnam területén, 1956-ban alakult kormányellenes gerillamozgalom, hivatalos nevén Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front (vietnami nyelven *Mặt Trận Giải Phóng Miền Nam Việt Nam*, franciául *Front National de Liberté* [FNL]), amelyet az amerikai katonák, a dél-vietnami kormány és a nyugati sajtó „Viet Cong”-nak nevezett. A szó a *Việt Nam Cộng Sản* azaz „vietnami kommunista” kifejezésből ered; az amerikai katonák a VC rövidítést tovább képezve „Charlie”, „VC” vagy „Victor Charlie” néven is emlegették.

36 A Viet Minh a *Việt Nam Độc Lập Đồng Minh Hội* azaz a „Liga Vietnam Függetlenségéért” rövidített formája, kommunista politikai szervezet. 1941-ben alakult meg, Japán 1945 augusztusi kapitulációja után megnyerte a választásokat és kinyilvánította az ország függetlenségét. Az első indokínai háború (1946–1954) és Vietnam kettéosztása (1954) után a Viet Minh átvette az ellenőrzést az északi országrész felett. *Khởi Sarâng* a kifejezést itt az észak-vietnami állam és kormányzat megnevezésére használja.

Nem tudom, nem tudom, de velem egy időben volt a börtönben. Ő is ott volt. De nem tudom, hogy mi miatt.

Szóval őt nem a kommunisták nyírták ki, hanem az amerikaiak.

Nem! Ő először [kiszabadult és] hazament. És miután ki és haza engedték... Én 1961-ben mentem haza, akkor engedtek ki, ő meg 1962-ben, akkor szabadult. Hogy mit csinálhatott ez után, nem tudom, de ezek a kommunisták kinyírták.

Tényleg? Hol?

Itt, Ruang faluban.

Ők [a megtért brúk] akkor mind itt Ruangban voltak?

Igen, [Achuaih Miller] háza ott volt, ott élt, amikor megharagudtak rá emiatt a kereszténység miatt. És egy vietnami, csak vietnaminak mondjuk, de valójában mindkét oldalra dolgozott, egyrészt a kommunistáknak, másrészt az amerikaiaknak, ez a kommunista behatolt oda. [A kommunisták meg] szétlőtték a házát, ezt az amerikai házat. Addig lőtték, míg szét nem rombolták.³⁷

Várj, most kiről van szó?

A kommunisták lőtték szét.

Nem úgy értem. Most kiről beszélsz? Egy amerikairól? Kinek a háza volt?

Az amerikaié. Most azokról beszélek, akik keresztények lettek, és Jézust követték. Aztán a kommunisták lerombolták az ő [= achuaih Miller] házát. Még az autóját is tönkre tették.

Hol?

Annak idején vietnamiul úgy hívták, hogy a Ba Trang-i piac. A Ba Trang-i piac.

Ez ugye ma Xom faluhoz van közel?

Igen közel oda, Ruang falu alatt. Most vietnamiak laknak ott. Csupa vietnami. Brú nincs ott senki sem, de régen sem laktak ott.

Szóval [akiről beszélsz] az egy amerikai volt, ő Jézus követője volt és a kommunisták kinyírták?

Nem nyírták ki!

Rá lőtték...

Igen, a házát lőtték, rommá lőtték a házát.

És meghalt?

Nem, nem halt meg. Tönkre tették az autóját is. Kiégett.

És akkor ő hova ment? Elment haza?

Nem tudom, hova ment, miután lerombolták a házát, azt hiszem felment Khe Sanhba ez az achuaih Miller.³⁸ De nem tudom.

Az előbb még azt is mondtad, hogy emlékszel egy bizonyos ông Cha³⁹-ra [Mauvais atyára]. Ő ki volt?

Az egy francia volt!

Francia? Ez egy időben volt achuaih Millerrel?

Nem tudom melyik volt előbb, achuaih Miller, vagy ông Cha.

Ha nem tudod, hát nem tudod, nem fontos! De azt mondtad, hogy emlékszel a nevére.

Igen, ez igaz. Ông Cha-nak hívták.

Te láttad őt?

Láttam, persze, hogy láttam.

Neki is volt háza Khe Sanhban?

Igen, igen, volt ugyan egy háza Khe Sanhban, de valójában Dong Hában lakott, Quảng Trjben, nem tudom hol, de feljárt rendszeresen Khe Sanhba.⁴⁰

37 Miller házának lerombolásáról nincs semmi más forrásból adatom.

38 Valójában csak itt derül ki a kontextusból világosan, hogy eddig is Millerről volt szó! Ruang falu mindössze néhány kilométerre van Khe Sanh-tól.

39 Ông Cha Mauvais atya vietnami neve volt.

40 Mauvais atya 1950–1958 között a Dong Hà alatt pár kilométerrel fekvő Diên-Sanh-ban plébános. Franciaországi szabadsága (1959) után a közvetlen a 17. szélességi fok mellett lévő Van-Thiên álmásra kéri át magát. Amikor 1965-ben az észak-vietnami csapatok beveszik a falut, Mauvais a lakosokkal együtt elmenekül onnan. Ez után kerül Khe Sanhba. Vagyis ő ugyan valóban a tengerparton tevékenykedett, de kevéssé valószínű, hogy oda-vissza járt volna Khe Sanh és a tengerpart között 1965 előtt. Valószínű, hogy innentől kezdve *khõi Saràng* már összekeveri a különböző szereplőket, s több alakot olvaszt össze eggyé.

Neki is volt itt egy háza, amit Jézusnak csinált? Hogyan is mondjátok ezt brúul?

*A vallás háza (brú: *dông daoq*). Ő rendszeresen feljárt Khe Sanhba, iskolát (viet: *trường*) csinált ott, ahol tanítás (viet: *học*) folyt. Achuaih Millerrel jártak fel, és házat építettek (viet: *xây*), hogy a brúknak legyen hol tanulniuk írni-olvasni. Aztán ez úgy volt, hogy az ő, ông Cha háza, ahol lakott, Arêng faluban volt, közel az én házamhoz, de én nem jártam hozzá, mert én akkoriban katona voltam.*

Mi volt ennek a falunak a neve, Arêng?

Igen, Takôngben.

Ja, a reptérnél!

Igen. Ott volt a háza. Aztán ahogy Takông széléhez értél, ott volt egy másik ház, amit úgy hívtak, hogy Bà Xơ⁴¹ háza.

Jé, ez egy nő volt?

Igen. Az ő házának bádog teteje volt, a házfal mentén végig üveg, a ház hosszú volt, nagyon hosszú, akkora, mintha innen, az én házamtól achuaih Tuông házáig húzódná, nagyon nagyra csinálták.

És akik felvették a kereszténységet, azok ott tanultak?

Nem tudom, nem tudom, mit tanácskoztak ott.

Nem, nem tanácskozást kérdezek⁴², hanem, hogy ott tanultak-e írni, ott tanulták-e a brú írást?

Ott a brú írást is, meg a vietnami írást is tanulták. Mindkettőt. De abban a házban, amiről beszéltem, ebben az üvegezett házban nem tanultak. Az iskola földre épített épület volt. Ennek a teteje bádogból volt, a házfal meg cementből. Tudod, hogy mi az a cement? Abból volt a ház fala.

Cement? Az ugye olyan, mintha kő lenne?

*Igen, cement. És ông Cha részben itt lakott, ebben a házban. De ott tartották a rizst is, meg a ruhákat is, ahol ő lakott, és ő ebben a házban tanított (viet: *dạy học*). Az igazi háza valójában lent volt a síkságon, de egyfolytában úton volt a két hely között. Visszament a síkságra [majd feljött a hegyre]. Az úton aztán találkozott persze a kommunistákkal is időnként, de nem fogták el, mert akkor még... nem fogták el, mert ông Cha idegen országbeli (viet: [người] nước ngoài) ember volt, francia, akinek orvossága volt. Így aztán a kommunisták, amikor összefutottak vele, kértek tőle, ők is kértek tőle orvosságot. Neki is volt autója.*

És a kommunisták is kaptak tőle orvosságot?

*Igen, kaptak. És azok a kommunisták őt is instruálták (brú: *hộp < viet: học 'tanácskozás'*), ha találkoztak vele. Senki nem bántotta. De akkoriban én sem őt, sem – ahogy mondtam – achuaih Millert én nem ismertem [nem voltam vele kapcsolatban]. Nem bizony! És aztán, amikor megkezdődött Khe Sanh ostroma, ő elmenekült. Hogy ő ment-e el még korábban, vagy menekülnie kellett a harcok idején nem tudom. Hogy a harcok idején menekült-e el, nem tudom.*

Most kiről beszélsz, ông Cha-ról, vagy achuaih Millerről?

Ông Cha... Achuaih Miller a harcok idején menekült el.⁴³ Amikor a harcok folytak, ő repülőre szállt. Hogy ông Cha-val mi történt, nem tudom. Vajon ő is repülőre szállt-e, nem tudom. De, mégiscsak, ő is repülőre szállt, ott, a takôngi repülőtéren. A házában meg ott maradt minden, a sok bakancs, ruha, meg még rizs is! Én benéztem a házába, amikor a kommunisták már összezsaptak velük [az amerikaiakkal], bementem oda, mások elmenekültek, de én bementem, és magamhoz vettem egy pár bakancsot. Ez ilyen magasra feljött, bőrből volt, itt meg csat volt rajta...

[Bemondom magyarul: „tehát majdnem térdig érő, ilyen izé, csatos csizma volt”]

Egész addig viseltem, amíg Cam Lộ -ba mentem le. Annak idején egy vietnami négy ezret akart adni érte, de nem adtam el. Nem adtam el, pedig az a vietnami négy ezret adott volna érte! Akkor senkinek nem volt francia bakancsa!

És hozzád hasonlóan mások is vettek magukhoz valamit a házából, vagy nem tudtak bemenni oda? Ugyan már, miért ne tudtak volna bemenni, hisz elmenekült már mindenki, rakásra hullottak (viet: *thả hổ = 'tetszés szerinti' az emberek mindenki vitt, amit ért!* Volt, aki rizst vitt onnan magával, volt, aki bármi mást, hisz már otthagyták az egészet és elmenekültek!

És mivel ottmaradt mindez, ti rögtön érte mentetek?

41 A szó a vietnami *bà* = 'asszony', és a francia *soeur* = 'nővér' szavak összetétele, és a katolikus apácák megnevezésére szolgál *khởi Saràng* történetében.

42 Rosszul ejtettem a vietnamból kölcsönzött *học* szót, és tanácskozás, *học* lett belőle. Ezért *khởi Saràng* félreértette.

43 *Khởi Saràng* ezt helyesen tudja. Mint láttuk, Millerék az utolsók között voltak, akik elhagyták Khe Sanh-t 1968-ban.

Igen, a barátaim azonnal odamentek, én kicsit később, és nem vittem el magammal semmi különösét, nyugtalan voltam, féltem, hogy ott veszek én is. Fent a repülőgépek, onnét meg a támadó kommunisták, bum-bum mindenünnen, szóval nyugtalan voltam, mindössze azt az egy bakancsot hoztam el.

Ez rendben is van, nagy kár, ha mindez kárba vész! Hisz ők már otthagyták!

Amit otthagytak, a kommunisták azonnal magukhoz veszik. Ki más lenne, mint ők, akik magukhoz veszik ezeket a dolgokat? Ha például ma elmenekülnek [az amerikaiak], másnap, harmadnap, de legkésőbb negyednap mindenki elmenekül onnan. És minden a kommunisták ölébe hull. Őng Cha holmijaival is ez történt. És miután lemenekültünk Cam-Lô-ba, majd onnét átmentünk Kũa-ba (Cũa)⁴⁴, ott volt ő is velünk. Achuaih Millert elvesztettük szem elől. Őng Cha viszont ott volt Kũa-ban.

Ő ott maradt veletek Kũa-ban. És amikor hazajöttetek onnét, és az Adüt hegyre mentetek lakni, elváltatok egymástól.

Vele [Mauvais atyával] a következő történt. Őng Cha ott lakott velünk Kũa-ban. És amikor a kommunisták behatoltak oda, hogy harcoljanak... nem vele, hanem megint csak velünk, brú emberekkel, akik az amerikaiaknak szolgáltunk, szóval behatoltak... a vietnamiak, ezek a vietnami kommunisták figyelmeztették őt már korábban, hogy ne imádkozzék. És amikor behatoltak, ő csak imádkozott, megállás nélkül imádkozott! A lövések egyre csak puffogtak, bum-bum, folyt a harc az erődért, ő meg folyvást csak imádkozott a házában. És akkor a kommunisták kilöttek a házára egy gránátot [‘töltényt’], akkorát, mint ez a gyümölcs, itt nil Leégett a háza! Kiégett a kocsija is, meg ő maga is megsebesült. Kora reggel lement a kórházba (bệnh viện), nem tudom ez pontosan merre volt, de lement oda...⁴⁵

Ez melyik évben is volt Kũa-ban? 1968-ban?

1970 körül lehetett. 1970 vagy 1971.⁴⁶ Valahogy így, akkor már folyt a harc ott. 1972-re aztán már igazi nagy háború volt. Szóval, amikor lement a kórházba... [eltűnődik] még valaki jött, amíg ő ott maradt a kórházban, az a másvalaki jött [helyette],⁴⁷ én nem láttam őt többé. Nem mentem többé arrafelé, nem mentem a háza közelébe és nem tudom azóta sem, hogy valaki is kitarozta volna a házát, amióta lerombolták. De ha megkérded, hogy meghalt-e őng Cha, azt válaszolom, hogy nem! Él még, nem halt meg.⁴⁸ Már meggyógyult. A kocsija viszont kiégett.

Ez után már többé nem láttatok őt?

Nem, már nem jött el [közénk], egy barátja⁴⁹ jött helyette. De tudod, én keveset jártam oda, őng Cha – őng Che házába, én nem akartam megtérni-megtérni⁵⁰, hogy így mondjam. Bà Xơ is kérdezte, „hogyhogy te nem akarsz megtérni, az apád meghalt, ha felvette volna a kereszténységet, imádkoztunk volna érte, és akkor ő nem halt volna meg”. „Elég legyen már, nehogy már attól, hogy imádkozom, ne haljon meg! Hát hol vannak a ti apáitok?” Így aztán, mint mondtam, Bà Xơ nem is szeretett engem látni. „És hol vannak azok az emberek, akik mindig imádkoztak? Ők nem haltak meg? Nekik nincs végük? És hol vannak a nagyapáitok, akik segítenek titeket? Mind élnek, ugye!? És mind felvették a kereszténységet!” – ilyeneket beszéltem. „Az én apám azért halt meg, ugye, mert én nem tértem meg!” Mondom, ezek a keresztények egyáltalán nem szívesen láttak engem! Az a Bà Xơ, és azok, akik őng Cha-nál vették fel a kereszténységet. Egyszer beteg voltam, maláriás voltam és a feleségem elküldött érte, hogy adjon egy injekciót⁵¹ nekem. Az egész

44 Cũa a vietnami, Kũa a brú írásmód.

45 *Khởi Saràng* e történetben nyilvánvalóan két misszionárius alakjából gyúr össze egyetlen alakot: Mauvais atya történetében Neyroud atya megsebesülését mondja el.

46 Mint azt Neyroud atya életrajzából tudjuk, a támadás 1970. augusztus 27–28-án történt, ekkor sérült meg, majd még abban az évben repatriálták Franciaországba.

47 Ez a „másik” csak Mauvais atya lehet – s ebből látszik, hogy a két főszereplőt *khởi Saràng* összekeverte: Mauvais valójában korábban érkezett a brúk közé, mint Neyroud, akit viszont megsebesülése miatt 1970-ben repatriáltak Franciaországba – s utána már senki nem érkezett a brúk közé.

48 *Khởi Saràng* megérzése (vagy talán hírei?) jó volt: Mauvais atya Vietnamból való kiutasítása után 1976–1988 között Mauritius-on szolgált, majd 1988-ban tért haza Franciaországba, ahol 1991-ben halt meg.

49 A „barátja” kérdéshez lásd a 45–47. lábjegyzeteket.

50 *Khởi Saràng* itt az ázsiai monoszillabikus nyelvekből (és a bi-szillabikus brúból is) ismert költészeti fogással él: alliteráló/rímelő szópárokat képezve kétszer is gúnyosan elváltoztatja a neveket/szavakat egy-egy magánhangzóval, evvel is jelezve a lenézését. Ezzel a fogással az interjú során máskor is élt.

51 Brú: *tĕm* < viet: *tiêm*.

lábam érzéketlen volt. Kijött, hogy az injekciót beadja, az egyik oldalról is adott egyet, meg a másik oldalról is... Mennyibe is került ez neked? Ezeröttszázba, annyiba került az az orvosság. És akkor mondtam neki, hogy az apám már meghalt, mert kérdezte, hogy hol van. Mondom, „már meghalt”. „És mikor halt meg?” „Nemrég”. „Hogyhogy nem jöttél imádkozni érte?” – mondta. „Ha imádkoztál volna, az apád nem halt volna meg.” Mire én: „Hát ti, akik imádkoztok, a ti szüleitek hol vannak?” [együtt nevetünk] Az apátok és a nagypapátok még él? Ép és egészséges? És az a sok ember, aki imádkozik! Hogyhogy ők mégis meghaltak? És mit válaszolt erre?

Megharagudott rám. „Pfuj, hogy te mindig ilyeneket beszélsz! Micsoda ember vagy te, hogy lehetsz ilyen buta!”

Ó a buta, te viszont igazán okos vagy! Nagyon emlékeztem erre a történetre még tavalyról, ezért is kérdeztem! Vidám dolog veled beszélgetni!

1971-ig még folytak a harcok, és 1972-ben, még a harcok idején elszakadtunk egymástól. Μρσρα Αγυρ lement vele [Millerrel? Ōng Chával?]⁵² oda [délre?], Bà Xơ-ékát elbúcsúztatták, a vietnami kommuniszták hazaküldték [kiutasították]⁵³ őket...

Hova?

Lefelé, délre, ahova a barátait mentek, oda menjenek ők is, nem akadályozzák meg.⁵⁴ De a Bà Xơ-ékát nagyon utálták ám ezek a kommuniszták...

Az mit jelent, hogy 'utálták'?

Lőttek rájuk, lőttek.

És miért utálták őket?

Nem tudom. De amikor bevonultak Pleikuba és Ban Me Thuotba, sokakat megöltek közülük.

Akik protestánsok voltak, azokra nem haragudtak?

Nem tudom, hogy azokra, akik protestánsok voltak, haragudtak-e vagy nem, ezt nem tudom. De hogy a Bà Xơ-ék közül sokakat lelőttek, amikor Ban Me Thuotba bevonultak, azt a barátaitól hallottam.

Várj csak, itt, ezen a vidéken a brúk protestánsok (Tin lành) voltak inkább, vagy Bà Xơ-k, melyikből volt több?

Én nem tudom, hogy melyik vallásba (dauq) tartoznak a Bà Xơ-k és a protestánsok. Én láttam mind-egyiküket, akik közéjük térnek, mind imádkoznak, mind a két vallásban. Amikor a brúk Kũaq-ban laktak, a Bà Xơvallásbeliek, ōng Cháék egy külön ág ('ház') voltak, amikor imádkoztak, és a protestánsok is egy külön, másik ág voltak. Azt mondták, az a vietnami, aki a [protestáns] lelkész volt, és aki a legfőbb főnökük volt, annak nem volt füle.⁵⁵

Hiányzott a füle?

Igen, le volt szakadva. Nem tudom mi történt vele, mi vághatta le. [bemondom magyarul: „kiszakadt a füle”] Vajon a kommuniszták vágták le neki? Nem tudom, de mindenesetre hiányzott az egyik füle.

Tényleg az egész füle hiányzott?

Igen. A füllüka még megvolt, de a teljes fülkagylója hiányzott. Aztán úgy is hívták egyszerűen ezt a vallást, hogy a 'félfülű vallás', de hallottam, hogy vietnamiul ezt a vallást protestánsnak (Tin lành) nevezték. Félfülű vallás!

Igen, így mondták, hidd el nekem. Én mindezt a saját szememmel láttam, de én nem álltam közéjük...

*

Az interjúrészet ezzel véget ér. *Khõĩ Saràng* a huszonegy órányi beszélgetés során ugyan itt-ott visszatért még a fenti szereplőkre és eseményekre, tovább árnyalta a képet, lényegesen

52 Az „õ”-re ismét nincs kapaszkodó, K sem tudta eldönteni, hogy kire vonatkozik

53 Mint tudjuk, Mauvais atyát, akárcsak az összes idegen hittérítőt, 1975 szeptemberében, Saigon eleste (1975. április 30.) után, a vietnami kommunista kormányzat kiutasította Vietnamból.

54 *Khõĩ Saràng* itt most megint összekever két dolgot: a misszionáriusok dél felé való menekülését Saigon eleste előtt, illetve 1975 szeptemberi kiutasításukat.

55 Ez a félfülű lelkész, mint tudjuk, Bui Tân Lộc, akiről érdekes módon csak itt, az interjú végén esik szó. Az ő megnevezésére *khõĩ Saràng* – nyilvánvalóan nem véletlenül – a vietnami *mục sư* 'lelkész' szót használta. A katolikus misszionáriusokat („Mauvais”) csakis vietnami szóval „õng”, „õng Cha”-ként emlegette, amikor pedig Millerékről szólt, következetesen az *achuaĩh* kifejezést használta. Mint emlekszünk rá, Bui Tân Lộc füle 1953-ban, Trà My-ban sérült meg bombatámadás következtében.

azonban nem módosított a mondottakon. Visszaemlékezése, mint minden visszaemlékezés, szubjektív. Egy olyan ember szól benne a kereszténységről, az evangelizációról, a hittérítőkről, akit nem érintett meg e vallás üzenete, a krisztusi szeretet, akit nem nyugtázott le a hittérítők hozta euro-amerikai anyagi kultúra és gazdagság, a misszionáriusok személyisége és példája. Meglehet, *khõi Saràng* nem volt fogékony minderre. Ám életét – mint azt személyes tapasztalataimból és élettörténetéből tudom – ettől függetlenül a szeretet, az önfeláldozás, a másokért és önmagáért való helytállás vezérelte, vallásra való tekintet nélkül. A kép nyilván más lenne, ha maga is megtért volna és többek között saját megtérését mondta volna el. A hangnem ez esetben tisztelettudó és szeretetteljes, a lelki és érzelmi azonosulás feltétel nélküli lett volna – a (keresztény) vallás más fényben tűnt volna fel.

Akkor hát miért fontos mégis ez az interjúrészlet? Mire jó, mi az az új, amit megtudunk belőle, milyen szempontokkal gazdagítja eddigi ismereteinket? Véleményem szerint mindenekelőtt arra világít rá éles fényvel – s e tekintetben unikális – hogy a térítettek hogyan látták a térítőket? Hogyan hatott rájuk ez utóbbiak világa, mennyire voltak meggyőzőek az érveik, milyenek voltak a térítés érdekében bevetett „cseleik”, vonzó volt-e a személyes példájuk? Mint láttuk, *khõi Saràng* vitathatatlan intelligenciája, ragyogó vitakészsége, racionális gondolkodása és örök kétkedése – racionalitás és kétely a brú vallástól amúgy sem idegen! – bevehetetlen várnak bizonyult a hittérítők számára. „Ha imádkoztál volna, az apád nem halt volna meg.” „Hát ti, akik imádkoztok, a ti szüleitek hol vannak?” – vágott vissza, s ez elég volt ahhoz, hogy – további érvek híján – elhallgattassa a téríteni szándékozókat; egyúttal persze „ki is érdemelte” miatta a „buta” jelzőt. Emlékszem, egyszer engem is ugyanilyen ríposztal „győzött le” egy vitában: a húsvágó deszkát szerettem volna használat után megtisztítani. *Khõi Saràng* érdeklődéssel figyelt, majd megkérdezte, hogy miért fáradozom? Zavartan próbáltam magyarázni neki valamit – hogy meg ne sértsem vele – a tisztaságról, a bacilusok és a gyakori gyomorrontás és hasmenés közötti összefüggésekről, amikre az orvosságot akkoriban épp tőlem kaptam. Ironikus mosollyal villámgyorsan nekem szegezte a kérdést: „Ti mindig elmoszatok a húsvágó deszkát”? Igenlő válaszomra tovább folytatta: „És neked volt már hasmenésed”? Újabb igenemre azonnal előállt a szentenciával: „Akkor a kettő között nincs összefüggés”? Mit tehettem? Elmosolyodtam, letettem a húsvágó deszkát, s tudomásul vettem, hogy barátom az érveléstechnikában legyőzhetetlen! A lemezjátszóról felhangzó brú „Atyaisten” hangjáról ugyan *khõi Saràng* érezhetően megilletődötten beszélt, ám sokkal inkább a technikai csoda, mintsem a vallás üzenete volt az, ami lenyűgözte. Amikor kellett, nem esett nehezebbre elmennie az apácákhoz orvosságért, de ez a kapcsolat szintiszta üzleti kapcsolat volt a számára, az orvosságért amúgy is fizetnie kellett. Meggyőzni nem tudták, másra pedig nem volt szüksége tőlük. Ennie mindig volt mit, szorgalmáról közismert volt a brúk között (a neve is ezt jelenti: „szorgalmas feleség kapó”, s egykor valóban így hívták), később pedig amerikai zsoldosként amúgy is jól keresett, mindenhez hozzá jutott, amire szüksége volt. Független személyisége nehezen bírta az alá-fölérendeltséget, az istennek való alávetettség, a feltétlen alázat gondolata idegen volt tőle, egalitárius gondolkodásmódjával a kereszténység értékrendje nem volt összeegyeztethető.

Az interjú ugyanakkor még egy szempontból érdekes és fontos történeti dokumentum: az 1960-1970-es évek fagyos politikai és ideológiai miliójének hű lenyomata. Valljuk be, ez a kép a kommunizmust és/vagy a szocializmust egykor megélt minden kelet-európai olvasó számára ismerős! A történetből sugárzik a kegyetlenség, a gyűlölet és a félelem, s noha mindez lehetne a Vietnamban közel negyedszázadig tartó polgárháború (1954–1975) következménye is, ami ebből a kereszténységgel kapcsolatos, mindenekelőtt a kommunista ideológiának tulajdonítható. A kommunista hatalom vallásgyűlölete nem vietnami sajátosság. Vietnamban mindazonáltal a hittérítés megítélése ettől függetlenül is igen negatív volt, a gyarmatosítás

kezdetétől fogva „hazaárulásnak” tekintették, mivel a megtérteket elsődleges lojalitásuk immár nem a vietnámi császárhoz vagy az államhoz, hanem a (katolikus) egyházhoz fűzte; ez a politika valójában a mai napig nem változott. A félelem tehát *khởi Sarâng* esetében igencsak indokolt volt. Indokolt azért, mert olyan témáról beszélt, amelyről a kommunista hatalom tudni és hallani sem akart, tabutéma volt. Indokolt azért, mert a keresztényekkel szemben, mint láttuk, ez a hatalom sohasem bánt kesztyűs kézzel, s az atrocitásokról tudósítva *khởi Sarâng* valójában „kiadta őket”. És végül indokolt azért is, mert *khởi Sarâng* egykor ezzel a hatalommal szemben harcolt fegyveresen, az amerikaiak oldalán, és jöllehet nem volt keresztény, mégis „áruló” volt. (Elvileg legalábbis, hisz ne feledjük, hogy korábban több mint két évtizedig épp a másik, az északi csapatok oldalán harcolt, amiért a háború után kitüntetés is kapott.) Láttuk: időnként még tőlem is félt, nem tudhatta, nem élek-e vissza egyszer, akár véletlenül is, a rám bízott titkokkal. Amikor és ahogy egy látszólag ártalmatlan történetnél kiszólt, mondván „De ha ezt a Viet Cong meghallja, kinyírnak”, mindennél sokatmondóbb. Ki tudja, mi mindent tudott volna még elmesélni, ki tudja, mi volt még benne, amit – őszinte és mély barátságunk ellenére is – elhallgatott előlem? Ezt a világot, ezt a történelmet, ezeket a félelmeket és ezeket a viszonyokat mi sem szimbolizálja talánáljobban, mint az általa (és a brúk által) a protestantizmus megnevezésére kitalált „félfélülű vallás”!

SZAKIRODALOM

Anonim szerző

2016 „Mục SuBùi Tân Lộc”. Hội Thánh Tin Lành Chi Hội Ea Hiu [Ea Hiu-beli Protestáns Egyházközség honlapja] Elérhetőség: <https://hoithanhtinlanheahiu.wordpress.com/2016/10/29/muc-su-buitan-loc> (Letöltés dátuma: 2017.03.09.)

Brú Biblia

1981 *Parnai O Tê Yiang Sursi: Pún Atong Tê Ngé Yê-su Crit*. Kinh-Thánh Tân-Uoc, Tiếng Bru.

Bùi Tân Lộc

1961 *Creation and Flood in Bru Legend. Jungle Frontiers XIII*. 8. (Summer 1961)

Dufourcq, Élisabeth

2009 *Les aventurières de Dieu*. (2e édition.) Perrin, Paris.

Gobillot, René

1938 *Les Sœurs de Saint-Paul de Chartres*. Grasset, Paris.

Goyau, Georges

1935 *Une fondatrice d'institut missionnaire. Mère Marie de la Passion et les franciscaines missionnaires de Marie*. Éditions Spes, Paris.

Hickey, Gerald Cannon

1982 *Free in the Forest. Ethnohistory of the Vietnamese Central Highlands 1954–1976*. Yale University Press, New Haven and London.

1993 *Shattered World: Adaptation and Survival among Vietnam's Highland Peoples during the Vietnam War*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

2002 *Window on a War: an Anthropologist in the Vietnam Conflict*. Texas Tech University Press, Lubbock.

Hoàng Tuê (főszerk.)

1986 *Sách học tiếng Bru Vân Kiều*. [A brú vân kiêu nyelv]. Hà Nội.

Kutler, Stanley A. (ed.)

1996 *Encyclopedia of the Vietnam War*. Macmillan, New York.

Leveau, Arnaud

1996 *Les Amantes de la Croix et l'Évangélisation du Vietnam, des origines de la congrégation à 1975*. Université Paris X, UFR d'Histoire, Mémoire de D.E.A.

- Miller, Carolyn P.
1964 The Substantive Phrase in Brôu. *Mon-Khmer Studies* I. 63–80.
2016³[1977] *Captured!* (1.kiadás: Christian Herald Books, Chappaqua, New York, 1977; 2. kiadás: Wycliffe Malaysia, Subang Jaya, Selangor, Malaysia, 2005.) 3. kiadás: Kindle Edition 2016.
- Miller, Carolyn P. – Nuan
1974 *Bru - Viet - Anh. Bru Language Lessons*. Vien Chuyen Khao Ngu Hoc, Sai-Gon.
- Miller, John D.
1964 Word Classes in Brôu. *Mon-Khmer Studies* I. 41–62.
1967 An Acoustical Study of Brôu Vowels. *Phonetica* 17. 149–177.
1972 Bru Kinship. *Southeast Asia* 2. (1/Winter) 62–70.
- Miller, John D. – Miller, Carolyn P.
1963 *Brou-English-Vietnamese Dictionary*. Summer Institute of Linguistics. 2 microfiches, N° 80-00333, 195 p.
1971 *Bru Culture-Folklore Reader*. Summer Institute of Linguistics. 2 microfiches, N° 76-0089, 186 p.
1976 *Bru Vocabulary*. Summer Institute of Linguistics. 3 microfiches, N° 76-0033, 84 p.
1977 *Bru Ethnographic Texts*. Summer Institute of Linguistics. 1 microfiche, N° 79-0049.
- Miller, John D. – Miller, Carolyn P. – Johnston, Eugenia et alii
1976 *Bru Phonemes, Psychophonemics, Word Lists*. Summer Institute of Linguistics. 3 microfiches, N° VD 41-12/15/71.
- Miller, John D. – Miller, Carolyn P. – Phillips, Richard L.
1976 The Bru Vowel System: Alternate Analyses. *Mon-Khmer Studies* V. 203–217.
- Murphy, Edward F.
2003 *The Hill Fights: The First Battle of Khe Sanh*. Random House, New York.
- Nalty, Bernad C.
1973 *Air Power and the Fight for Khe Sanh*. Office of Air Force History, U. S. Air Force, Washington D. C.
- Nguyễn Trác Dĩ
1972 *Cuộ c di dân sắc-tộc c Bru từ Quảng Trị vào Darlac*. [A brúk áttelepitése Quảng Trị-ból Darlac-ba] Saigon. Bộ Phát-Triển Sắc-tộc Ân-Hành [Ministry for Development of Ethnic Minorities Publication.]
- Nguyễn Văn Bình (Mục sư)
2011 *Lịch sử 100 năm Tin Lành Việt Nam* [A vietnami protestáns egyház 100 éves története] Đuốc Thiêng 104. Elérhetőség: http://tinlanhparis.com/DT/DT2011/DT104/dt104_b6.html (Letöltés dátuma: 2017 március 9.)
- Phu Hoang Le
1972 *A Short History of the Evangelical Church of Viet Nam (1911-1965)*. Unpublished PhD. New York University.
- Pidor, Robert
1982 *The End of the Line: The Siege of Khe Sanh*. Norton, New York.
- Prados, John – Stubbe, Ray W.
1991 *Valley of Decision: The Siege of Khe Sanh*. Houghton Mifflin, Boston.
- Shore, Moyers W. H.
1969 *The Battle for Khe Sanh*. Historical Branch, G-3 Division, Headquarters, U.S. Marine Corps, Washington. (Paperback: Government Reprints Press, 2001.)
- Tucker, Spencer C. (ed.)
2011 *The Encyclopedia of the Vietnam War*. I–IV. ABC Clío, Santa Barbara, California – Denver, Colorado – Oxford, England.
- Vargyas Gábor
2000 *A la recherche des Brou perdus, population montagnarde du Centre Indochinois*. (Les Cahiers de PENINSULE No.5.) Etudes Orientales, Olizane.
- Vaudon, Jean (Chanoine)
1927 *Histoire générale de la Communauté des Filles de Saint-Paul de Chartres, enseignantes, hospitalières, missionnaires*. Éd. Téqui, édition en trois tomes, Paris.
1931 *Les Filles de Saint-Paul en Indo-Chine*. Éd. procure des Sœurs de Saint-Paul de Chartres, Chartres.
- Vương Hữu Lễ
1997 *Từ Điển Bru-Việt-Anh. / Saráq Parnai Brũ-Yuan-Anh. / A Bru-Vietnamese-English Dictionary*. Nhà Xuất Bản Thuận Hóa, Huế.

VOCEA DOMNULUI DE PE PICUP.
MOSTRĂ DIN POVESTIREA VIEȚII UNUI BRU

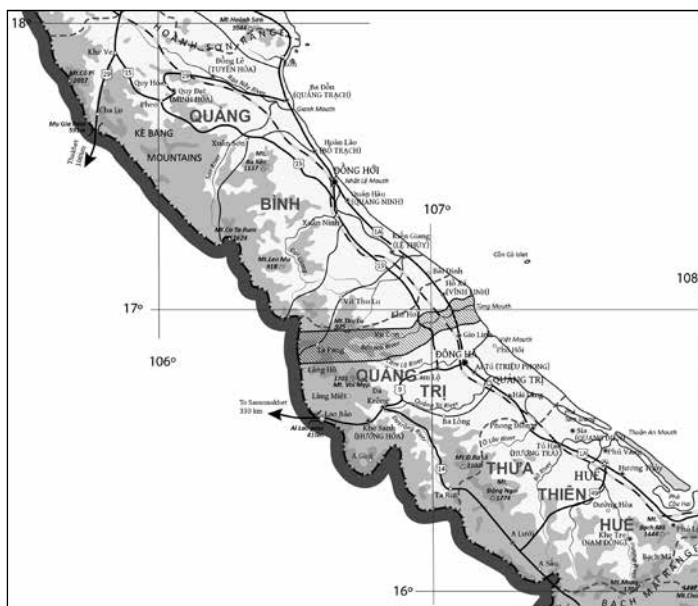
Autorul prezintă și analizează un fragment din povestirea vieții unui bru, un interviu de 21 de ore. Acest fragment prezintă circumstanțele răspândirii creștinismului în cadrul populației bru prin amintirile unui bărbat care deși el însuși nu a fost creștin, însă a fost în legătură cu personajele cheie ale evenimentului. Înainte de toate interviul scoate la lumină modul în care convertiții i-au văzut pe convertitori. Apoi influența pe care a avut-o lumea creștinilor asupra lor, „trucurile” folosite în interesul convertirii, posibila atracție a exemplelor personale. Totodată fragmentul analizat oferă o amprentă a mediului politic și ideologic foarte rece a anilor 1960–1970, prezența căreia nu putea fi neglijată nici în momentul realizării interviului.

THE VOICE OF THE LORD FROM A RECORD PLAYER.
SAMPLES FROM A BRU LIFE HISTORY

In his paper the author presents and analyses a part of a 21 hour long Bru life history recorded and translated by him. This detail is relating to the evangelisation of the Bru as seen through the eyes of a man who himself was not a convert though, he was in relation with the key protagonists of the story and was a witness of the events. The interview sheds light above all on the question as how the evangelised saw the evangelists? What impact their world had on them? How convincing their arguments were for them? What were their “tricks” in order to promote evangelisation? How their personality was reflected upon by the Bru? At the same time the interview reflects the icy political and ideological milieu of the 1960s and 1970s, the impacts of which were still lingering when the recording was made.

KÉPEK

1. A brúk által lakott terület Közép-Vietnamban
 A Vietnam Tourist Map Northern Section
 1:1,500,000, Third Edition, 2002. megfelelő
 részleteinek kinagyítása alapján készítette:
 Horváth Zsolt, 2016.

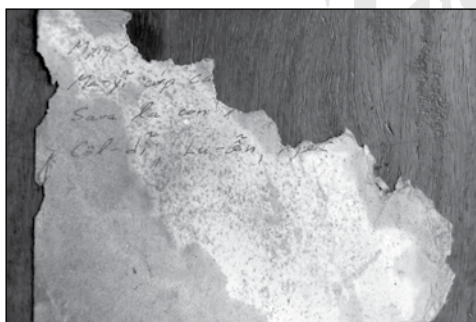

2. A Demilitarizált Zónát és környékét ábrázoló térkép
 Forrás: <http://4.bp.blogspot.com/-E1DyNMYqGFg/UGluYfoza5I/AAAAAAAAAG3E/9hcUleSlyu8/s1600/Mapa-DMZ-Hue.jpg> (Letöltés dátuma: 2017.03.10.)

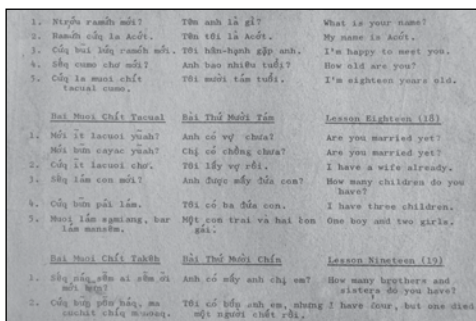

3. Fénykép a Miller házaspárról, egyik gyermekükkel. A kép valamikor 1962–1968 között készülhetett. Magántulajdon. (V. G. felvétele, 2007)

4–5. Egérrágta papírlap, amelyen a Miller család tagjait ábrázoló fényképek vannak. Hátoldalán kézírással, brú nyelvre átírva a személynevek. Magántulajdon. (V. G. felvétele, 2007)

6–7. C. Miller és Nūan: *Brū – Việt – Anh. Bru language lessons* (Saigon, 1974) című nyelvkönyvnek borítója és egy oldala. Magántulajdon. (V. G. felvétele, 2007)

